

6. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [автор-уклад. Ю. Ковалів]. – К. : Академія, 2007. – Т. 2. – 624 с.
7. Набитович І. Універсум *sacrum*'у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму) : [монографія] / Ігор Набитович. – Дрогобич ; Люблін : Посвіт, 2008. – 600 с.
8. Пагутяк Г. Гірчичне зерно : [повідісті] / Галина Пагутяк. – К. : Радянський письменник, 1990. – 232 с.
9. Пагутяк Г. Мої книги. Гірчичне зерно [Електронний ресурс] / Галина Пагутяк. – Режим доступу : <http://pahutyak.com/гірчичне-зерно>.
10. Франко І. Гірчичне зерно [оповідання] / Іван Франко // Зібрання творів у 50 томах. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 21. – С. 319–332.

*Стаття рекомендована до друку
канд. філол. наук, доцентом кафедри української літератури
Херсонського державного університету
Чухонцевою Н.Д.*

Стаття надійшла до редакції 22 січня 2014 року

УДК 821.161.2.09

Юлія Бродюк
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ХУДОЖНЯ АНТРОПОЛОГІЯ ТРИЛОГІЇ «ЖМЕНЯКИ» М. ТОМЧАНІЯ

На основі аналізу романів «Жменяки», «Тихе містечко», «Брати», які складають трилогію відомого закарпатського письменника Михайла Томчанія, з'ясовано основні концепти художньої антропології митця на тлі реалій закарпатського села від Першої світової війни до середини

Теоретична і дидактична філологія. Випуск 17, 2014.

XX ст. Завдяки засобам психологізму (мотивація поведінки, вчинків) та художній деталі письменник створює виразні характери, ілюструючи таким чином внутрішній світ особистості в усій його складності та багатогранності.

Ключові слова: антропологія, трилогія, гуманізм, образ, характеротворення, шістдесятники, національна ідентичність, Закарпаття.

На основе анализа романов «Жменяки», «Тихий городок», «Братья», которые составляют трилогию известного закарпатского писателя Михаила Томчания, определены основные концепты художественной антропологии художника на основе реалий закарпатской деревни со времен Первой мировой войны до середины XX века. Благодаря средствам психологизма (мотивация поведения, поступков) и художественной детали, писатель создает выразительные характеры, иллюстрируя, таким образом, внутренний мир личности во всей её сложности и многогранности.

Ключевые слова: антропология, трилогия, гуманизм, образ, характерообразование, шестидесятники, национальная идентичность, Закарпатье.

On the analysis of the novels «Zhmenyaky», «Quiet Town», «Brothers», which make up the trilogy of well-known Transcarpathian writer Michaylo Tomchaniy, defined the basic concepts of art anthropology of artist on the background of the realities of Transcarpathian village of the First World War to the mid-twentieth century. Due to the psychological devices (motivation of behavior, actions) and artistic detail the artist creates a distinct character, thus illustrating the inner world of the individual in all its complexity and versatility.

Keywords: anthropology, trilogy, humanism, image, character creation, sixties, national identity, Transcarpathia.

Вектор розвитку літератури 60-70-х рр. XX століття прикметний у вітчизняному літературознавстві своїм

спрямуванням у бік національної та етичної традиції, творчого самовираження, та, щонайголовніше, пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими. Українське літературознавство не лишилося осторонь світових мистецьких тенденцій і заявило про себе в 1960 рр. із позицій утвердження людини як найвищої цінності буття. Окрема естетична система «шістдесятників», ціла мистецька доба, здійснила кардинальний поворот до нового бачення світу і людини в ньому – живої, реальної, з багатим внутрішнім світом та чулим серцем. Завдяки їй, національна культура отримала широкий простір для творчості, орієнтованої на антропологізм, тобто художнє пізнання людини, її різноманітних проєкцій власного «я» крізь призму різних суспільно-політичних обставин.

Постулати гуманізму, концептуальної народності, етнопсихологізму червоною ниткою проходять у творчості, здавалося би, цілком різних із регіональної та творчої точок зору письменників, – А. Дімарова, Р. Іваничука, П. Загребельного, В. Земляка, М. Кравчука, В. Міняйла, Ю. Мушкетика М. Рябого, І. Чендея та, зокрема, М. Томчання. Ці митці хоч і не належать до ядра «шістдесятників» (Є. Гуцало, В. Шевчук, Гр. Тютюнник, В. Дрозд), є ними за суттю; «усім їм однаковою мірою притаманна настанова на рішуче вивільнення з-під влади культівських догм, пошуки письма, яке перебувало б у безпосередній зверненості до народу [3, с. 253]», адже він був чи не єдиним джерелом цілющої води, з якого письменники могли почерпнути правду життя на противагу офіційним критичним догмам. Звідси в літературу надходила національно-духовна енергія, «мова Добра» (М. Насенко). Саме любов до людини, її духовного світу об'єднує ідейні простори творчості цих письменників.

Попри те, що традиції художньої антропології на теренах вітчизняного письма мають глибокі корені,

дослідження в цій царині лише розпочинаються. Аналізу художнього твору в контексті означеної проблеми присвячено праці Т. Конончук [5], Ю. Колядич [4], Л. Тарнашинської [9], Т. Музики [8] та ін. Усі вони сходяться на думці щодо репрезентації літературною творчістю фундаментальних підвалин людської екзистенції, відтак антропологія літератури несе певну інформацію про людську природу крізь призму літератури [7, с. 27].

Сучасне літературознавство, яке стоїть на позиціях антропологічної концепції, цілком вмотивовано потребує «цілісного, синтезованого бачення людини крізь призму художньої дійсності... окреслення прийомів та засобів відтворення загальнолюдського у канві художнього тексту [8, с. 163]». Тому актуальним, на наш погляд, є аналіз творчості М. Томчання, одного з відомих закарпатських письменників, саме під кутом зору художньої антропології.

Необхідно відзначити, що в сучасній літературознавчій думці до цього часу відсутній цілісний об'єктивний аналіз творчого доробку М. Томчання, хоча проблематика його текстів і на сьогодні актуальна: новели, оповідання та романи цього митця розкривають його своєрідне бачення концепції людини: закарпатського селянина на його різноманітних життєвих шляхах. До аналізу творчості прозаїка в різні роки зверталися Ю. Бадзьо, Ю. Балега, І. Вишневський, В. Дончик, О. Мишанич, М. Наєнко, Л. Новиченко, В. Поп та ін. Талант М. Томчання помітили й намагалися поцінувати вже сучасники прозаїка, серед яких вирізняються, наприклад, наукові розвідки В. Беляєва, І. Семенчука, М. Сидоряка тощо, однак, в атмосфері зростаючого впливу більшовицької ідеології їх переважна більшість не відзначалася літературознавчою об'єктивністю та в основі своїй спрямовувалася на пошук в творах ідеологічного еквіваленту. Саме тому питання творчості М. Томчання в контексті художньої антропології до цього часу

окреслювалося лише посутньо (зокрема в однойменному нарисі В. Попа), а тому, відповідно, ще не було предметом окремого дослідження.

Отож, мета нашої статті полягає у з'ясування специфіки пізнання письменником концепції людини як суспільно-історичного та психологічного феномену. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступного завдання: проаналізувати найхарактерніші прийоми і засоби творення художньої антропології на сторінках трилогії М. Томчания «Жменяки».

Особистість, з усіма притаманними їй суперечностями, посідає центральне місце в творчості М. Томчания. Митець порушує питання трагічного існування звичайного закарпатського селянина в міжвоєнний період, розкриває його складні шляхи пошуку своєї національної ідентичності, які він, у тяжкій повсякденній праці, долає в ім'я «чесних предків [10, с. 414]» задля продовження роду та утвердження своєї нації.

Людина в прозовому набутку письменника, спираючись на думку Т. Музики, виступає як суспільно-історичний (на тлі подій між двома світовими війнами) та психологічний («людина – світ», «людина – внутрішній світ») феномен [8, с. 166]. Так, яскравою ілюстрацією життя закарпатців є відома трилогія «Жменяки» («Жменяки» (1961–1964), «Тихе містечко» (1969), «Брати» (1972)), яку більшість літературознавців відносять до жанру сімейної хроніки, оскільки в ній зображено життя однієї родини кількох поколінь – від першої світової війни до середини ХХ ст.

Митець тут ніби показує людське життя з двох кутів зору. З одного боку – це життя русина в Підкарпатській Русі на тлі історичних перетворень краю: від існування його у складі Чехословаччини до об'єднання з Україною. З іншого боку, М. Томчаний ілюструє внутрішній світ цієї особистості

у всій його складності та багатогранності, далеко не ідеалізуючи його. Засобами психологізму (мотивація поведінки, вчинків), художньої деталі, портретування тощо, митець створює виразні та багатогранні характери, розкриваючи таким чином суть пошуків людиною самої себе.

Центральним образом усієї трилогії, на наш погляд, виступає Іван Жменяк. Саме цей персонаж композиційно пов'язує романи між собою, адже, наприклад, Юрко Телегазі з «Тихого містечка» є його далеким родичем, а твір «Брати» сюжетно розкриває долю Жменякових нащадків після другої світової війни. Цей образ розкриває сакральне значення родини в житті закарпатців – усю сім'ю він «тримає» в своїй міцній жмені; є своєрідним стержнем для основи на якій вона тримається. Це – цільна і цілеспрямована особистість: «він наче виріс з кореня, що глибоко сидів у цілому роду Жменяків [10, с. 23]».

На перший погляд здається, що автор наділяє образ Жменяка лише типізованими рисами класичного хлібороба (працелюбність, любов до землі тощо). Радянська критика, приміром, відзначала в характері закарпатця насамперед приватновласницьку психологію та вважала куркулем, однак при детальному аналізі твору викристалізовується основний мотив такої праці: продовження роду за будь яких умов, навіть ціною щастя власного сина. При пильному вчитуванні в художній текст проявляється тонка психологічна деталь характеру Жменяка: твердий та неговіркий у житті, признається дружині: «я про всіх вас думаю, Варко, але ви це не хочете знати [10, с. 87]». Він сповідує прості людські цінності: молитесь на полі, мов у святому храмі, бажає миру та спокою на рідній землі, сміється з військової муштри вояків, які намарне переводять силу на плацу замість праці на ниві.

Оминаючи гострі суспільно-політичні кути, автор

майстерно виводить проблему розпаду роду, яка настає по смерті Івана, коли в село приходять колективізація. Так, М. Томчаний ілюструє життя закарпатців середини ХХ ст., послуговуючись екзистенціалами страху, самотності, втрати духовного Дому, своєї ідентичності. І хоча зникають старі межі, залишається риторичне: «... що ж мені тепер залишиться, коли мою землю чужі люди оратимуть? [10, с. 262]». Автор поступово нагнітає засоби художньої виразності задля підвищення емоційно-сміислової значимості того, що відбулося: «Ти казала, Оленко, що землю дамо в колгосп, а той, що в школі хоче Бога забрати від нас... То що ж тоді нам залишиться? Пусто робиться на душі, Оленко! [10, с. 252]»; «Кажуть люди, що дочка її не піде до церкви присягатися. Їх присягне кривий Барон у сільській хаті, запише у паспорт, прикладе печатку і кривулями підпишеться. Про таку присягу люди і скажуть: «Вони присягнулися під вербою» [10, с. 262]».

Уособленням зламані людської долі на тлі доби постає образ Михайла. Він більше подібний до батька, краще від інших розуміє його, саме до нього приходять у снах старий Жменяк шукати загублені межі. На прикладі його життя, митець показує весь трагізм існування закарпатського селянина з його бажанням працювати на власній землі в жорстких умовах колективізації.

Важливу роль у створенні характерів персонажів відіграє художня деталь. Вона засвідчує Томчанийівську «здатність вихопити з-поміж безлічі речей чи явищ таке, що у сконцентрованому, спресованому вигляді економно і з великою експресивністю дає змогу виразити авторську ідею [6, с. 719]». Подеколи вона настільки містка, що набуває значення образу-символу. Адже символізація, на думку літературознавців, виступає «найважливішим засобом морально-оцінного боку осягнення світу, осмислення навколишньої дійсності, а отже і людини в її контексті [8,

с. 165]»; «символ оформляється в культурний код минулого, часто набуває ознак сакральності [1, с. 1], а відтак «стає чинником досвіду – однієї з найважливіших категорій літературознавчої антропології [8, с. 165]». У творчій площині М. Томчання такі символи набувають екзистенційного сенсу (приміром, шматок розірваної мотузки, що символізує життя Михайла).

Оскільки критика соцреалізму відзначала наступний роман «Брати» (1972) як найбільш вдалий з точки зору радянської ідеології, виникає необхідність розглянути його крізь призму нової літературознавчої методології. Так, твір існує ніби у двох різних системах координат. З одного боку, тут діють типові представники «нового життя» на селі: менший брат Юрко, що вже працює в колгоспі, його донька, яка навчається в університеті та здобуває фах лікаря. Однак, з іншого боку, М. Томчаний зосереджує увагу читача на долі двох рідних синів Ганьки Пелехатої: Павла і Михайла. Через їх образи автор порушує проблему поступового звиродніння, втрати нацією духовності, про що засвідчує кинута сокира в рідного брата, яка застрягла в іконній рамі. Вона уособлює символ розбрату та братовбивства.

Зважаючи на те, що «створення і розвиток власної концепції людини залежить від цивілізаційного, історичного і культурного контекстів, в яких знаходиться сам автор, а також його психологічних особливостей [2]», необхідно відзначити елементи автобіографізму в романах «Жменяки» та «Тихе містечко». Зокрема, у своїх спогадах письменник зізнається, що писав лише про те, що сам знав і бачив, а прототипами персонажів його творів виступають односельці.

Робота поштовим службовцем в угорському місті Кунсаллашна штовхнула М. Томчання на написання роману «Тихе містечко» (1969). Головним персонажем виступає Юрко Телегазі, письменник, – прототип самого митця. Авторський наратив у романі від першої особи надає роману

сповідального характеру, інтимізує оповідь. Усе це дозволяє передати сум'яття в душі героя, його внутрішні терзання на чужині.

Простір, який вибудовує автор у творі, – це простір провінційності, загубленості, межовості розташування: «Кунсаллаш після Сольнока – діра. [...] Чужина війнула на мене непривітністю, пусткою [10, с. 331]». Саме в таких обставинах персонаж якнайкраще усвідомлює місце русина на етнічній мапі Європи, адже місто як тло, витворює простір для національної ідентифікації Юрка. Устами головного героя М. Томчаний відверто означив свою національну приналежність: «За “подаруночок” міністра я мав продати свою душу: стати як не мадяром, то хоча б блаженським угро-русином і спокійно дивитись, як із моїх братів роблять угорців, наче русин не має ні права, ні місця на землі. Моя душа, стиснута в клітці, рвалася на волю і розпачливо кричала: “Люди, рятуйте русина!” Але Європі було не до мого крику. Вона торгувала людською честю, яку міняла на силу, а мені шептала: “Не кричи! Мусиш розпорошитися між сильнішими, щоб і сліду твого не лишилося!” Лише рідна мати – Україна простягала до нас міцні руки [10, с. 180]».

Географічна віддаленість Кунсаллаша від українських земель зумовлює тут невизначеність існування головного героя. Місто пригнічує і тисне його чужими будинками, вулицями, малозрозумілою мовою, змушує безкінечну кількість разів повертатися думками до рідної «вітцівщини»: художній простір у романі не збігається з місцем розгортання подій: локальний інтер'єр, пейзаж розмикаються засобами ретроспекції головного героя (спогади, сні), що дозволяє авторові поєднувати міські мотиви з сільською тематикою.

Отже, прикметною особливістю творчого світу М. Томчани є тяжіння митця до реалістичного змалювання

людиниз її справжніми почуттями і помислами. Він майже не вдається до ідеалізації своїх персонажів (окрім типових героїв «нової доби»), а відтак вибудовує концепцію людини, яка прагне гармонійного існування з природою, суспільством та самою собою. Завдяки засобам психологізму (мотивація поведінки, вчинків) та художній деталі письменник створює виразні характери, ілюструючи таким чином внутрішній світ особистості в усій його складності та багатогранності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитрів І. Християнська символіка у поезії католицьких письменників Західної України міжвоєнного періоду ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Дмитрів Ірина Іванівна. – Львів, 2007. – 22 с.
2. Замлелова С. Художественная антропология образа Иуды Искарота в литературе ХХ века / Светлана Замлелова. – Режим доступу : <http://www.zamlelova.ru/index/php?id=2119>
3. Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. / [за ред. В.Г. Дончика]. – К. : Либідь, 1998. – Кн. 2 : Друга половина ХХ ст. – 456 с.
4. Колядич Ю. Особливості поетики малої прози Романа Іваничука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Колядич Юлія Володимирівна. – Київ, 2008. – 22 с.
5. Конончук Т. Юрій Мушкетик : Концепти художньої антропології / Т. Конончук – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/index.php?m=10&s=4&t=141>
6. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І.Теремка]. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
7. Марковський М.П. Антропология, гуманізм,

- інтерпретація / Міхал Павел Марковський // Теорія літератури в Польщі : Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 491–503.
8. Музика Т.Є. Домінанти художнього втілення антропологічної концепції Василя Барки / Т.Є. Музика // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Серія : Філологія. – 2012. – Вип.65. – С.163–167.
9. Тарнашинська Л. Літературознавча антропологія : новий методологічний проект у дзеркалі філософських аналогій / Л. Тарнашинська // Слово і час. – 2009. – № 5. – С. 48–61.
10. Томчаний М. Жменяки : [Трилогія. Повість] / М. Томчаний. – К. : Дніпро, 1989. – 682 с.

*Стаття рекомендована до друку
доктором філол. наук, професором, завідувачем
кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
Мазохою Г.С.*

Стаття надійшла до редакції 31 січня 2014 року